

Ks. Piotr Jaworski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie
petrusj@poczta.onet.pl

Ks. Kamil Gniwek, *Czynność symboliczna w księdze [sic!] Jeremiasza jako forma prorockiego głoszenia Słowa Bożego. Studium Historyczno – Teologiczne [sic!] Księgi Jeremiasza* (Przemyśl: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, 2016). Ss. 211 + XXVIII. ISBN 978-83-64989-13-1

Autor – kapłan archidiecezji przemyskiej – jest doktorantem w Instytucie Nauk Biblijnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Recenzowana książka jest jego pracą magisterską, przygotowaną pod kierunkiem ks. dr. hab. Dariusza Dziadosza, a obronioną w roku 2012. Podejmuje ona bardzo istotny sposób komunikacji prorockiej, jakim są czynności symboliczne. Oprócz ustnej proklamacji słowa otrzymanego od Jahwe, starotestamentalni prorocy sięgali po ten pozawerbalny – a jednocześnie bardzo obrazowy i sugestywny – sposób przekazu. Spośród licznie reprezentowanych przez księgi biblijne czynności o charakterze symbolicznym, Ks. Gniwek uczynił przedmiotem swej analizy te występujące w Księdze Jeremiasza, słusznie uznając je za jedną z ulubionych form przekazywania Bożego orędzia przez proroka z Anatot. Zagadnienie to nie doczekało się dotąd gruntownego studium, tym bardziej cieszy opracowanie szczegółowo analizujące pod względem egzegetycznym i teologicznym czynności symboliczne Jeremiasza.

Monografia – oprócz wstępu i zakończenia – składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich ma charakter wprowadzający w tematykę czynności symbolicznych i ukazuje ich historyczny i religijny kontekst. Autor przedstawia przykłady takich czynności w kulturze starożytnego Egiptu (zwracając uwagę na te związane z kultem świątynnym, zwyczajami pogrzebowymi oraz życiem dworskim), Mezopotamii (ukazując tamtejsze metody leczenia chorób oraz obrzędy religijne o charakterze symbolicznym) i Kanaanie (przywołując przeniknięty symbolizmem rytuał ofiarniczy oraz pogrzebowy). Prezentacja ta pozwala zauważyć, iż zazwyczaj podmiotem owych czynności symbolicznych był kapłan lub król (rzadziej inne osoby), adresatem – bóstwo, a podejmowane działania miały na celu zjednanie go i zapewnienie jego przychylności w życiu osobistym i społecznym. Szkoda, że przechodząc na grunt biblijnego Izraela, ks. Gniwek nie poświęcił więcej uwagi występującym w życiu religijnym i społecznym ludu wybranego zwyczajom i gestom o charakterze symbolicznym (np. „koziół ofiarny”, „namaszczenie” czy „ablucje”). Owszem, niektóre z nich zostały przywołane, lecz poświęcono im stanowczo zbyt mało miejsca (niespełna 2 strony w porównaniu z 16 traktującymi o analogicznych czynnościach u ludów ościennych). To prawda, że nie jest to główny przedmiot badawczy niniejszej monografii, ale z pewnością byłoby to ciekawe uzupełnienie, ukazujące podobieństwa i różnice występujące pod tym względem w kulturze Starożytnego Bliskiego Wschodu. Zamiast tego autor skupił się wyłącznie na czynności symbolicznej rozumianej jako charakterystyczna dla profetyzmu izraelskiego forma przekazu objawienia. Czynności symboliczne odwoływały się do wrażliwości na symbole i miały na celu wzmocnienie komunikatu słownego. Angażując osobę proroka, sprawiały, że przekaz stawał się bardziej wyrazisty i dosadny. Doczekały się również specjalnej formy literackiej znanej jako „opis czynności symbolicznej”. Ułatwia ona jej rozpoznanie i odróżnienie od wizji oraz przypowieści. Ks. Gniwek w sposób zwięzły, a jednocześnie

konkretny przedstawił przegląd tego sposobu komunikacji, poczynawszy od proroków wcześniejszych (Achiasz z Szilo, Eliasz z Tiszbe, Elizeusz z Abel-Mechola oraz Sedecjasz), a skończywszy na prorokach klasycznych (Ozeasz, Izajasz, Ezechiel i Zachariasz). Kolejną część pierwszego rozdziału autor poświęcił przybliżeniu burzliwych dziejów Izraela, które stanowią tło historyczne wystąpień Jeremiasza. Taka prezentacja z pewnością ułatwia kontekstualną lekturę opowiadań o czynnościach symbolicznych dokonanych przez proroka z Anatot.

W dalszych rozdziałach za pomocą metody historyczno-krytycznej autor przeanalizował poszczególne opisy czynności symbolicznych występujących w Księdze Jeremiasza; posłużył się przy tym kluczem tematycznym. O kolejności omawiania perykop zdecydowało zawarte w nich orędzie Jahwe skierowane do narodu izraelskiego. Struktura kolejnych czterech rozdziałów jest podobna i obejmuje omówienie charakterystyki literackiej (kontekst dalszy i bliższy, gatunek literacki, struktura tekstu), analizę egezytyczną oraz ukazanie przesłania teologicznego czynności symbolicznych na tle orędzia Księgi Jeremiasza.

Rozdział drugi traktuje o perykopie, która może zostać uznana za programową dla Jeremiasza. Oto z woli Jahwe całe jego życie ma być wymownym symbolem i zapowiedzią bolesnej przyszłości dla pogrążonego w grzechach narodu. Narracja zawarta w Jr 16,1-9 ukazuje potrójną naturę tego znaku: beżenność i bezdzietność (16,1-4), zakaz udziału w obrzędach żałobnych (16,5-7) oraz powstrzymanie się od udziału w ucztach weselnych (16,8-9). Również życie proroka nabrało charakteru symbolicznego i stało się orędziem do narodu izraelskiego, przez które prorok w imieniu Jahwe zapowiada surową karę za ogrom grzechów ludu. Ks. Gniwek, analizując kontekst badanej perykopy, wskazuje na zawarte w drugiej części Księgi Jeremiasza fragmenty autobiograficzne (11,1-20,18), które w świetle zapowiedzi zawartej w Jr 16,1-9 nabierają nowego – symbolicznego – znaczenia:

„Cierpienia Jeremiasza na tle wizji upadającej świątyni, miasta i państwa” istotnie są zapowiedzią „tragicznej przyszłości Izraela”. Owocem egzegezy tekstu są wnioski teologiczne, ujęte w potrójnym wymiarze: z perspektywy Boga, Jeremiasza oraz Izraela. Nakazana przez Jahwe bezżenność proroka z Anatot (16,1-2) ukazuje w sposób symboliczny los ludu wybranego, z którym Jahwe pozostawał w niezwykle bliskiej relacji wynikającej z zawartego przymierza, zerwanego jednak przez niewierny lud (16,3-4). Kolejne ograniczenia, którym podlega prorok, tj. zakaz wstępowania do domu żałoby (16,5) i domu wesela (16,8), objawiają dramaturgię i powszechność nadciągającej zagłady, jaka w niedługim czasie spadnie na naród (16,6-7), co sprawi, że nieszczęście i smutek na trwałe zagoszczą we wszystkich sferach życia (16,9). Dla Jeremiasza symboliczna misja, jaką zlecił mu Jahwe, jest dopełnieniem zapowiedzi, jaką usłyszał w momencie powołania (1,9.18). Jej wypełnienie przysporzy prorokowi wiele trudów, czemu dał wyraz w swoich wyznaniach (11,18–12,6; 15,10-21; 17,14-18; 18,18-23; 20,7-18). Dla jerozolimskich słuchaczy syna Chilciasza jego sposób życia miał być zapowiedzią przykrych w skutkach wydarzeń, które Jahwe przygotował dla niewiernego ludu, a tym samym ostrzeżeniem przed sądem, jaki zawisł nad Izraelem. Wycofanie się proroka z życia rodzinnego i społecznego oznaczało, że także Jahwe wycofał się z życia swego ludu, a wraz z Nim odstąpiły od niego: pokój, łaskawość i miłosierdzie (16,5).

W rozdziale trzecim autor analizuje czynności symboliczne ujawniające grzech narodu i zapowiadające słuszną karę za brak nawrócenia i złamanie przymierza z Jahwe. Są to cztery sceny, które zostały zatytułowane: „Zbutwiały pas” (13,1-11), „Rozbite naczynie” (13,12-14), „Jeremiasz u garniarza” (18,1-12) i „Stłuczone naczynie” (19,1-2.10-11a.14-15). Wszystkie te akcje symboliczne doskonale wpisują się w kontekst drugiej części Księgi Jeremiasza (11,1–20,18). Bóg wielokrotnie wzywał swój lud do nawrócenia, jednak ten za każdym razem pozostawał nieczuły i głuchy na to wo-

łanie. Zarzut popełniania licznych grzechów, bałwochwalczego kultu, kroczenia złymi drogami, zatwardziałość serca w sprzeciwianiu się słowu Bożemu kierowany był przez Jeremiasza poprzez słowa wyroczni. Gdy ono nie przynosiło spodziewanego efektu, prorok z Anatot sięgnął po bardziej sugestywne narzędzie komunikacji, jakim są czynności symboliczne. Naród izraelski od momentu przygarnięcia i zawarcia przymierza stał się dla Boga kimś najbliższym i najważniejszym, powodem dumy i radości, niczym piękny i nowy pas dla człowieka. Jednakże wskutek przewrotności, nieposłuszeństwa i zatwardziałości serca, wyrażających się w bałwochwalczej czci obcych bóstw, będzie odrzucony i zapomniany przez Jahwe. Piękny lniany pas, który uległ bezpowrotnemu zniszczeniu, symbolizuje smutny koniec pysznego i wyniosłego Izraela (13,1-11). Podobny wydzźwięk ma kolejna scena, w której wzajemna autodestrukcja całego narodu oraz dramaturgia zapowiadanych wydarzeń ukazana jest za pomocą symbolicznego obrazu rozbijanych dzbanów z winem (13,12-14). Odpowiedzią Boga na zatwardziałość Jego ludu będzie brak współczucia i miłosierdzia objawiający się w bezwzględnym i surowym ukaraniu winnych (13,14). Jahwe ma absolutną władzę nad swoim ludem (18,1-12). Opis pracy garncarza, której z polecenia Jahwe przyglądał się Jeremiasz, nie miałby w sobie nic nadzwyczajnego (18,1-4), gdyby nie objaśniające go słowo: jak garncarz modelujący glinę czyni z niej naczynia według swego upodobania, tak Bóg może każdego człowieka bądź każdy naród ułaskawić lub ukarać, zesłać nań pomyślność lub nieszczęście (18,5-12). Decyzja ta jest uwarunkowana postępowaniem człowieka lub narodu: odwrócenie od zła powoduje odstąpienie od kary (18,7-8), zaś wypowiedzenie posłuszeństwa sprowadza ją (18,9-10). Tym, co sprowadza nieszczęście na Izrael, jest uparte trwanie w grzechu i przewrotne podążanie za popędami własnego serca (18,12). Ostatnią czynnością symboliczną wyrzucającą narodowi grzech i zapowiadającą słuszną karę jest fragment o stłuczonym flakonie (19,1-2.10-11a.14-15).

Spełniona wobec starszyny Jerozolimy czynność symboliczna (19,1-2.10) znalazła rozwinięcie w słowie objaśnienia: Bóg zniszczy lud i miasto, podobnie jak rozbija się gliniane naczynie, którego naprawa jest już niemożliwa (19,11a). Powtórna uroczysta proklamacja słów objaśniających akcję symboliczną na dziedzińcu świątyni wobec całego narodu podkreśla nieodwołalny i nieodwracalny charakter nadciągającego nieszczęścia (19,14-15). Powód jest prosty: „uczynili swój kark twardym i nie chcą słuchać moich słów” (19,15). Według nauki Jeremiasza, zawartej w dokonanych przez niego czynnościach symbolicznych, istnieje ścisły związek pomiędzy grzechem a karą: Jahwe nagradza dobre czyny błogosławieństwem i pomyślnością, zaś karze złe czyny, kierując się sprawiedliwością. Oddalając się od Boga, lud musi liczyć się z przykrymi konsekwencjami swego postępowania. Jedynym warunkiem odwrócenia gniewu i zasłużonej kary jest nawrócenie, czyli powrót do pierwotnej miłości, jaka łączyła go z Jahwe. Poprzez sugestywne akcje symboliczne spełniane przez proroka, Bóg woła o powrót do wymogów wynikających z zawartego przymierza.

Rozdział czwarty poświęcony jest czynnościom symbolicznym, poprzez które Jeremiasz autoryzuje swoje nauczanie jako posłannictwo prawdziwego proroka Jahwe. Chodzi o dwie sceny: „Obnoszenie jarzma po Jerozolimie” (27,1-3.12; 28,10-11) oraz „Zakopanie kamieni w Tachpanches” (43,8-13). Sporządzając jarzmo i nakładając je na szyję oraz przechadzając się w ten sposób po ulicach Jerozolimy (27,1-2), prorok ogłaszał konieczność podporządkowania się władzy Nabuchodonozora. Tym samym potwierdzał, że Jahwe jest Panem świata i historii, a Nabuchodonozor stał się narzędziem sądu i kary dla licznych narodów (27,3-9). Obnoszone na szyi jarzmo jest wskazaniem właściwej postawy wobec najeźdźcy. Tylko pokorne podporządkowanie się władzy króla babilońskiego uchroni mieszkańców przed śmiercią, a kraj przed zupełnym zniszczeniem (27,11-12b.17a.19-22). Postawa buntu i nieposłuszeństwa pociągnie za sobą śmierć i znisz-

czenie (27,8.13). Niestety, po raz kolejny okazało się, że Izrael nie tylko odrzucał Jahwe i Jego przymierze, ale także kontestował nauczanie proroków, którzy wzywając do posłuszeństwa Bogu, próbowali zapobiec zbliżającej się nieuchronnie karze. Reakcja fałszywego proroka – Chananasza z Gibeonu (28,10-11) – jest przykładem takiego sprzeciwu wobec orędzia głoszonego przez prawdziwego proroka – Jeremiasza. Sprzeciw ten jest jednak z góry skazany na niepowodzenie, gdyż słowo ludzkie nigdy nie zwycięży w konfrontacji ze słowem Bożym. Jahwe jako Stwórca wszechrzeczy (27,5) kieruje światem według swego upodobania i ma absolutną władzę nałożyć jarzmo niewoli i poddaństwa na nieposłuszny naród. Jedynym rozsądnym wyjściem jest podporządkowanie się Jego woli. Wszelki bunt prowadzi donikąd. Podobny wydźwięk ma druga czynność symboliczna wykonana w Egipcie – umieszczenie dwóch kamieni w posadzce przed wejściem do pałacu w Tachpanches (43,8-9). Towarzyszące jej słowo komentarza wskazuje, że w tym właśnie miejscu Nabuchodonozor ustawi swój tron i rozciągnie nad nim baldachim (43,10-13). Tekst ten nie tyle opiewa wielkość króla babilońskiego, ale uniwersalne panowanie Jahwe, dla którego Nabuchodonozor jest jedynie sługą wykonującym polecenia Pana (43,10). Przesłanie tej sceny jest jasne: nie ma bezpiecznego schronienia przed gniewem Jahwe i zesłaną przez Niego karą za grzech. Nabuchodonozor – jako narzędzie gniewu i kary – będzie obecny wszędzie tam, gdzie skieruje go ręka sprawiedliwości Bożej, a szukanie schronienia w kraju faraona zamiast wkroczenia na drogę nawrócenia jest kolejnym przejawem nieposłuszeństwa Izraelitów wobec woli Jahwe. Jeremiasz poprzez spełniane czynności o charakterze symbolicznym jednoznacznie zaświadcza, że nie ma sensu zaprzeczać nadciągającej karze (jak Chananasz; por. 28,10-11) czy próbować się przed nią schronić (jak uchodźcy w Egipcie; por. 43,7). Jedynym ratunkiem jest powrót do Jahwe.

Rozdział piąty, przywołując symbolikę Bożej miłości i miłosierdzia wobec ludu, który z powodu braku nawrócenia

znalazł się na wygnaniu, ukazuje prawdę, że gniew i będąca jego wyrazem kara nie są ostatnim słowem Jahwe. Omówione tu zostały dwie akcje symboliczne: „Kupno pola” (32,1-15) oraz „Wysłanie groźby do Babilonu” (51,59-60). Zanim prorok z Anatot skutecznie obie czynności, wygłosił podobnie brzmiące orędzia w formie wyroczni, w których wieści przysła odrodzenie całego narodu oraz kres panowania państwa babilońskiego. Pierwsza z perykop (32,1-15) opisująca transakcję pomiędzy Jeremiaszem a Chanameelem należy do autonomicznej sekcji noszącej nazwę Księgi Pocieszenia (30,1–32,26). Narrację poprzedza krótka wyrocznia zwiastująca przyszły los Jerozolimy: miasto zostanie odbudowane w dawnym kształcie (31,38-40). Potwierdzeniem tej zapowiedzi jest symboliczny czyn Jeremiasza, który dokonuje zakupu pola w rodzinnym Anatot (32,1-9), a następnie – po spisaniu kontraktu kupna i umieszczeniu go w glinianym naczyniu (32,10-14) – oznajmia zdziwionym całym zajęciem słuchaczom Boże słowo, zwiastujące nadejście nowych czasów, w których znów będzie można swobodnie sprzedawać i kupować grunty i posiadłości (32,15). Działanie Jeremiasza budzi nadzieję na lepszą przyszłość i jest dowodem na to, że utracona ziemia nie przypadnie i nie pozostanie na zawsze w obcych rękach. Drugim zwiastunem przyszłego szczęścia narodu jest zapowiedź klęski jego ciemiężców, a zwłaszcza państwa babilońskiego. Opowiadanie o zatopieniu zwoju w Eufracie jest ostatnią perykopą sekcji 46,1–51,64. Proroctwo o losie Babilonii potwierdza akcja symboliczna, której wykonawcą z polecenia Jeremiasza miał być Serajasz (51,59-64). Brat Barucha miał odczytać wygnañcom proroctwa spisane przez syna Chilkiusza (51,59-62), a następnie przywiązać do zwoju kamień i wrzucić do Eufratu (51,63-64). Upadek prześladowcy Izraelitów będzie zupełny, na wzór proroctwa całkowicie zatopionego w wodach rzeki. Bóg po raz kolejny okazuje się Panem historii i Władcą świata. Ostatnie dwie akcje symboliczne Jeremiasza potwierdzają, że nie tylko wieści on zbliżający się sąd i nadejście słusznej kary za wia-

rołomstwo wobec Jahwe, ale również może z wielką radością wskazać na Boga objawiającego ostatecznie miłosierną miłość wobec swego ludu.

Celem, który postawił sobie w swojej pracy ks. Gniwek, było ukazanie czynności symbolicznych przedstawionych w Księdze Jeremiasza jako formy prorockiego głoszenia słowa Bożego. Trzeba przyznać, że zadanie to zostało w pełni zrealizowane. Po rozdziale I – wprowadzającym w badane zagadnienie i sytuującym je na tle epoki – autor w dalszych rozdziałach przedstawił analizę egzegetyczno-teologiczną kolejnych akcji symbolicznych. Doskonałym posunięciem było ich pogrupowanie w bloki tematyczne. Taki zabieg sprawia, że odbiorca najpierw zostaje zapoznany z programową i fundamentalną dla zrozumienia działalności Jeremiasza perykopą Jr 16,1-9, która pozwala całe życie proroka z Anatot odczytać w kluczu symbolicznym (rozdział II). Następnie czytelnik jest prowadzony poprzez kolejne czynności symboliczne pozwalające odkryć dynamikę nauczania proroka: najpierw czyni on wyrzuty swoim rodakom z powodu popełnianych grzechów i przestrzega przed grożącą za nie karą (rozdział III), udziela przestrogi przed naiwną wiarą w złudne obietnice bezpieczeństwa głoszone przez fałszywych proroków i ukazuje nawrócenie jako jedyne wyjście z trudnej sytuacji, w jakiej znalazł się naród (rozdział IV), by wreszcie ogłosić triumf dobra nad złem i miłosierdzia Boga nad grzechem człowieka (rozdział V). W tak poprowadzonej przez ks. Gniwka narracji można dostrzec reminiscencję zapowiedzi misji Jeremiasza, który w momencie powołania usłyszał od Jahwe: „Spójrz, daję ci dzisiaj władzę nad narodami i nad królestwami, byś wyrывał i obalał, byś niszczył i burzył, byś budował i sadził” (1,10). Godne podkreślenia jest ukazanie głoszenia słowa Bożego za pomocą wyroczni oraz czynności symbolicznych jako komplementarnych form przekazu prorockiego, gdyż orędzie Jahwe pozostaje najbardziej autentyczną i wiarygodną interpretacją czynności symbolicznej. Na uznanie zasługuje również przejrzysty sposób prezentacji,

sprawne posługiwanie się warsztatem metodologicznym, obfite wykorzystanie literatury (głównie polskojęzycznej, ale także odwołanie się do pozycji anglojęzycznych) oraz poprawne formułowanie wniosków teologicznych.

Wysokiej oceny monografii nie przekreślają pewne niedociągnięcia edytorskie, jakie można napotkać podczas lektury, oraz dość ambiwalentny stosunek autora do zasad ortografii. Emblematycznym tego przykładem jest sam tytuł książki, w którym ujawniły się aż trzy błędy, które następnie powielane są niemal w całej pracy: nazwy ksiąg biblijnych – podobnie jak wszystkie tytuły – należy pisać wielką literą (a zatem poprawny zapis powinien brzmieć „Księga Jeremiasza”); wyrażenie „Słowo Boże” (pisane wielkimi literami) oznacza drugą osobę Trójcy Świętej czyli Syna Bożego, zaś w tytule powinno być „słowo Boże” jako orędzie pochodzące od Boga; zupełnie niezrozumiały jest zapis wielkimi literami przymiotników: „Historyczno – Teologiczne” (prawidłowo powinno być: „historyczno-teologiczne”, tzn. małymi literami i z łącznikiem zamiast myślnika). Prócz tego można jeszcze znaleźć kilka innych ortograficznych nieścisłości. Na tym etapie nie powinny one mieć miejsca, niemniej jednak nie przekreślają nieocenionego wkładu, jaki autor wniósł w badania nad treścią i przesłaniem Księgi Jeremiasza. Z uznaniem należy przyjąć kolejną na polskim rynku wydawniczym monografię poświęconą tej ciekawej księdze biblijnej. Dlatego też pozostaje pogratulować ks. Gniwkowi interesującej i ubogacającej monografii oraz polecić ją uwadze badaczy i czytelników Księgi Jeremiasza.